

УДК 811.112.2'42

КОНЦЕПТ SCHICKSAL / ДОЛЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК)

Майстренко М.І., Кирилук С.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена когнітивному аспекту мови. На матеріалі німецьких народних казок досліджується номінативне поле концепту *Schicksal / Доля*, аналізується його ядро та периферія. Визначено, що ядерна зона концепту представлена базовими актуалізаторами – лексемами *das Schicksal, das Glück / das Unglück*. На периферії знаходяться лексеми *der Himmel, der liebe Gott, der Weg*. Зміст концепту *Schicksal / Доля* реалізується в таких асоціативних гештальтах: доля – життя, доля – Вища сила, доля – випробування, доля – надія, доля – дорога.

Ключові слова: концепт, німецька народна казка, номінативне поле, ядро та периферія номінативного поля.

Постановка проблеми. Народна казка, як репрезентант етнокультурної цілісності й національного буття певного етносу, дає багатий емпіричний матеріал для дослідження особливостей об'єктивації провідних концептів, зафіксованих і вербалізованих як відображення національної культури та свідомості. Концептосистема німецької народної казки характеризується антропоцентричною спрямованістю. У центрі всього концептуального простору німецької народної казки знаходиться людина та її соціальне і природне оточення. У зв'язку з цим, одним з провідних у німецькомовному просторі народної казки виступає концепт *Schicksal / Доля*. Він реалізується в персонажах казок та акумулює у собі уявлення про сутність індивіда як члена суспільства, його морально-етичні якості в процесі суспільної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на дослідження концепту *Доля* у контексті загальної фольклористичної та лінгвістичної проблематики. В українських фольклорних контекстах доля зіставляється з волею та щастям, будучи протиставленою неволі й неволі, і свідчить радше про його позитивну, ніж про негативну аксіологічну забарвленість [2, с. 403].

Особливість концепту *Доля* в новогорьких народних чарівних казках полягає в наявності двох протилежних складових: випадковості (*судьба-тохи*) та зумовленості (*судьба-цоіра*), які нерозривно пов'язані між собою [1, с. 14].

Характерною особливістю англійської лінгвокультури є існування двох «полюсів» розуміння долі, до яких належать всі мовні одиниці об'єктивації зазначеного концепту: доля – fate (destiny, doom) та доля – fortune (chance, luck). Перший «полюс» визначається ідеєю «кінця», «завершеності», другий характеризується ознаками випадковості, щастя/нещастя [4, с. 54].

Виділення невирішених раніше чистин загальної проблеми. Попри велику кількість робіт, що стосуються особливостей концептуалізації поняття *Доля* в різних лінгвокультурах, заслуговує на окрему увагу характеристика мовних репрезентацій концепту *Schicksal / Доля* в свідомості німецького етносу. Метою нашої розвідки є дослідження вербалізації концепту *Schicksal / Доля* в німецькому мовному просторі, зокрема в дис-

курсі німецької народної казки, що дозволить визначити особливості національного менталітету.

Виклад основного матеріалу. Кожен дискурс, як свідчить низка дослідників [6; 8; 10], здатен утворювати власну концептосистему, яку становлять конфігурації типологічно різних ментальних одиниць. Цей погляд констатує наявність прямих логіко-семантичних паралелей між типом дискурсу та концептом, що мають двонаправлений характер: «Не тільки той чи інший тип дискурсу поєднує в собі певні концепти, але й концепти несуть на собі відбиток того дискурсу, до якого вони переважно належать, мають здатність певним чином направляти комунікацію, створюючи навколо себе певний дискурс» [5, с. 35].

У межах лінгвістичної традиції дискурс казки визнається як складне мисленнєво-комунікативне явище, яке, поряд з лінгвальними чинниками, містить світоглядні орієнтири і морально-етичні принципи, що відповідають вербальному та лінгвокогнітивному рівням колективної мовної особистості.

Усі відомі нам культури і народи зверталися до споконвічної теми людської долі. Проблема Долі була головною у стародавніх греків і римлян. Вона втілювала несхитні закони природи, яким підкорялися смертні і безсмертні, порушення яких вело до етичної дисгармонії Всесвіту, до виникнення в ньому гріха й кари, що висіли над людськими родами й окремими людьми. Згубна, сліпа Неминучість керувала всім, і там, де, здавалося, герой тікав від своєї Долі (наприклад, Едіп), насправді, не усвідомлюючи цього, він вершив її до кінця, бо не можна було уникнути призначеного зверху. Загублений серед поколінь злочин, аморальний вчинок предків міг раптово нагадати про себе. Тому втручання Долі в життя героїв, накреслення складних перипетій їхнього життєвого шляху було не чисто композиційним засобом, а конкретно художньою формою вираження активності Долі, недостатньої людському розумінню сили, що не залежала від волі, характеру та вчинків персонажів. Могутню силу Неминучості усвідомлювала вся античність. «Найтрагічніший серед трагіків» Евріпід устами хору в трагедії «Алкеста» проголошував:

Мені – й музи відомі,
Я думками й зірок сягав,
Мудрість пив з багатьох джерел.
Сил, грізніших, ніж Доля,
Не знайшов [3, с. 55–56].

Грецька трагедія від Есхіла до Евріпіда на прикладах цілих поколінь, родів, окремих людей демонструвала невблаганну силу Долі. На думку багатьох античних мислителів, Неминучість визначала трагічну концепцію людського життя взагалі («Цар Едіп», 1186–1192). В «Антигоні» Софокл устами Вісника виражає почуття можливої приреченості з особливою силою:

З усіх доріг життя мого

Чи не ступив на путь я найнещаснішу? [9, с. 165].

Фаталіст Софокл беззастережно вірив у залежність Долі людини від вищої сили Всесвіту. Тому в античній драмі часто висвітлювалися страждання, що впливали з готової катастрофи, причини якої залишалися далеко за межами трагедії. Отже, висвітлюючи колізії сліпої Долі, античні автори намагалися осягнути тайну Всесвіту, охопити смисл світобудови зі ставленням людини до світових законів, знайти в них причинність або запрограмованість вирішальних моментів людського життя і людської історії.

У німецькій фольклорній картині світу зміст концепту *Schicksal* / Доля реалізується в наступних асоціативних гештальтах: доля – життя, доля – Вища сила, доля – випробування, доля – надія, доля – дорога.

Семантичне зближення понять *доля* і *життя* обумовлене належністю цих концептів до домену *людина*. Період свого існування (народження, життя, смерть) людина сприймає таким, яким він є:

„Wenn ihnen etwas quer über den Weg lief, so musste Gottfried es entgelten und er musste sich das Alles gefallen lassen, weil er von schwächlichem Körperbau war und sich gegen seine stärkeren Brüder nicht wehren konnte. Dadurch wurde ihm das Leben sauer gemacht und er sann Tag und Nacht darauf, sein Schicksal erträglicher zu machen“ [14, с. 53].

Отже, як свідчить приклад, концепт *Schicksal* / Доля у ментальному світі німецького етносу має емоційний відтінок примирення, покори. Безрадісне, нещасливе життя (*saueres Leben*) неминуче викличе опір і додасть сил прямувати вперед:

„Ei, mein Junge,“ sagte das Weiblein darauf, „ist die Welt nicht groß? Warum versuchst Du nicht anderswo Dein Glück?“ Das nahm sich Gottfried zu Herzen und verließ eines Morgens frühe das väterliche Haus und machte sich auf den Weg in die weite Welt, um, wie das Weiblein gesagt hatte, sein Glück zu suchen“ [14, с. 53].

„Da fiel ihm endlich ein Rat ein, und er sprach zu seinen Söhnen 'geht in die Welt und versucht euch, und lerne jeder sein Handwerk, wenn ihr dann wiederkommt, wer das beste Meisterstück macht, der soll das Haus haben'“ [15, с. 167].

З прикладів ми бачимо, що людина є активною, позитивно спрямованою і намагається змінити свою долю. Звідси, очевидно, й значення виразу *Glück versuchen* – випробувати щастя, долю – супроводжується позитивною оцінкою. Отже, суттєвою складовою, концепту *Schicksal* / Доля є активна протидія пасивного сприйняття лихої, нещасливої долі.

Сакральний характер концепту *Schicksal* / Доля у дискурсі німецької народної казки розкриває уявлення народу про існування Вищої Сили, яка наділяє кожду людину щасливим/нещасливим життям і увиразнюється лексичними одиницями *der Himmel, der liebe Gott*:

„Es war einmal ein König, der lebte sehr glücklich mit seiner schönen, tugendsamen Gemahlin; ein einziges Söhnlein war ihnen vom Himmel geschenkt, und dieses war die Lust der Eltern“ [14, с. 76].

„Sie war stets freundlich, that die Küchenarbeiten unverdrossen, und weinte nur manchmal heimlich in ihrem Schlafkämmerlein, wenn sie von Mutter und Schwester so viel Unbilliges zu leiden hatte. Aber bald war sie dann allemal wieder heiter und frischen Muthes, und sprach zu sich selbst: "Sei ruhig, der liebe Gott wird dir schon helfen"“ [14, с. 44].

Приклади акцентують співзвучну з християнським віровченням думку, що доля людини визначається Вищою силою, яка супроводжує людину упродовж її життя. Казкові герої, які активно творять добро, винагороджуються щасливою долею (*sie heiratheten sich und lebten glücklich; ob sie glücklich waren braucht keiner zu fragen; sie lebten zufrieden und glücklich zusammen bis an ihr seliges Ende*), в той час як негативні персонажі покарані (*er schenkte ihm das Leben, aber er musste aus seinen Augen gehen und wurde als Bettler fortgeschickt auf die Landstraße; nun weinten und jammerten sie, aber es half ihnen nicht*). Та щастя й нещастя йдуть поруч. У житті людини вони чергуються, людське життя посічене смугами, то гарний період, то поганий, людина то сміється, то плаче [7, с. 186]. Отже, для свідомості німецького етносу характерною є дихотомія щастя/нещастя:

„Da kroch es hinein, wenn die Nacht kam, und schlief darin, und wenn es stürmte und regnete, fand es darin Schutz: aber es war ein jämmerliches Leben, und wenn es daran dachte, wie es im Himmel so schön gewesen war, und die Engel mit ihm gespielt hatten, so weinte es bitterlich“ [15, с. 48].

„Er sah gute Tage, dann wieder böse, und wurde über hundert Jahre alt“ [14, с.33].

„Doch nicht nur in des Königs hoher Familie war es so friedsam, sondern in seinem ganzen Lande; überall, auch in dem kleinsten Dörflein war Verdienst und Wohlstand, und das Volk war zufrieden und freundlich. Einer weisen, milden Regierung entblüht Ordnung; Ordnung aber bringt Wohlstand, Wohlstand Zufriedenheit, Freundlichkeit. Der gute König mußte jedoch ein gar herbes Schicksal erfahren; seine liebe Gemahlin starb und ließ ihn einsam zurück, mit dem nun mütterlosen Prinzen“ [14, с. 77].

У дискурсі німецької народної казки наявним є тісний зв'язок концепту *Schicksal* / Доля з концептом *Weg* / Дорога. Семантика лексичних одиниць *der Kreuzweg, der Scheideweg, der Dreiweg* закладена в їх глибинній структурі. Перехрестя, як знаменна віха на шляху персонажа, пропонує вибір, визначений для його подальшої долі, виявляється символом пошуку правильного рішення, шляху тощо. Саме поняття вибору, яке передбачає перехрестя (*Was nun machen?*), у давнину мало подвійне значення: позитивне або негативне, рятівне або фатальне. Дороги на перехресті вели найчастіше по ту сторону буття. Але саме там, в «іншому світі», знаходились сакральні цінності, життєво необхідні герою або світу.

Отже, перехрестя демонструє усвідомлення давньою людиною навколишньої дійсності. Життєвий шлях визначається через поняття простору: щоб вибрати свою долю, персонаж повинен обрати напрямок у просторі – одну з доріг на перехресті.

„Da ritt er noch besser zu und sah bald einen *Dreiweg* vor sich. Was nun machen? 'Ich will mein Pferd gehen lassen,' dachte er, 'vielleicht weiß das besser den rechten Weg wie ich'“ [11, с. 17].

Специфічним засобом об'єктивації концепту *Schicksal* / Доля є одиниці формульного характеру: *sich auf den Weg machen, sich aufmachen*:

„Als er am folgenden Tage nicht zurückkam, sagte die Zauberin zu dem zweiten Prinzen: 'nun kannst Du *Dich auf den Weg machen* und Dein Glück probieren; Dein Bruder hat die rechte Stunde versäumt und das Schloß nicht erlöst. Du darfst Dich ja nicht zu lang darin aufhalten!'“ [13, с. 249].

„Am andern Tag *machten sie sich auf*“ [12, с. 16].

„Der Vorschlag gefiel den beiden andern, und *sie machten sich miteinander auf den Weg*“ [15, с. 134].

Як ілюструють приклади, увагу сконцентровано на бажанні випробувати долю (*Glück probieren*). Таким чином, ми можемо констатувати, що в концепті *Schicksal* / Доля наявна ознака невідомості, невизначеності майбутнього, в ньому сфокусовано бажання позитивних змін у житті.

Зважаючи на приклади, констатуємо, що людина пов'язує дорогу, свідомо або несвідомо, з прагненням до змін у житті, що їх породжують як зовнішні, так і внутрішні настанови. Процес пошуку, постійне перебування на певному шляху дозволяє нам розглядати концепт *Schicksal* / Доля як складний конструкт, що визначається нестійкістю, зрадливістю. Разом з тим неминучим супровідним моментом мислення про дорогу виявляються сподівання на краще життя, ліпшу долю:

„Da trat eine weiße Hirschkuh aus dem Gebüsch und ging vor ihm her. Der folgte der König, und als

er wieder *auf dem rechten Weg* war, verschwand die Hirschkuh plötzlich vor seinen Augen“ [12, с. 95].

„Am andern Tag kam es ihm vor, als befände er sich *auf dem rechten Weg*. Er ging immer fort, bis die Dunkelheit einbrach, da stieg er auf einen Baum und wollte da übernachten, denn er war besorgt, er möchte sich verirren“ [15, с. 737].

Висновки і пропозиції. Аналіз текстів німецьких народних казок зазначив, що концепт *Schicksal* / Доля – складна та багатоаспектна когнітивна структура, що посідає значне місце в концептосистемі народної казки. Концепт *Schicksal* / Доля об'єктивують різні групи слів, у яких нейтралізуються одні та актуалізуються інші семантичні компоненти.

Ключовими словами-репрезентантами, що складають ядро зазначеного концепту, виступають лексичні одиниці *das Schicksal, das Glück / das Unglück*. На периферії знаходяться лексеми *der Himmel, der liebe Gott, der Weg*. Різні представлення концепту підтверджують думку про те, що мовні засоби відтворюють лише його частину, релевантну для повідомлення.

Лінгвокультурний аспект дослідження головних концептів реальності й концепту *Schicksal* / Доля, одного з найважливіших у німецькомовній картині світу, потребує всебічного й поглибленого аналізу, відтак проблема мовного ангажування концепту *Schicksal* / Доля залишається актуальною для майбутніх мовознавчих студій.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо також у встановленні специфіки мовної об'єктивації концепту *Schicksal* / Доля на пареміологічному рівні.

Список літератури:

1. Бойко А.В. Концепт «судьба» («МОІРА/ТУХН») и его реализация в сказочном дискурсе : на материале новогреческих народных волшебных сказок : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» [Электронный ресурс] / Анна Владимировна Бойко. – Краснодар, 2008. – 25 с.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу / Ірина Олександрівна Голубовська // *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. – К.: Київський університет. – 2010. – Вип. 4. – С. 400–412.
3. Евріпід Трагедії / Евріпід; з давньогр. А. Содомори та Бориса Тена. – Київ: Основи, 1993. – 448 с.
4. Жданова Н.В. Концепт «Судьба» в русском и английском языках / Н.В. Жданова // *Вестник НовГУ*. – 2006. – № 36. – С. 52–54.
5. Крючкова Н.В. Концепт – референция – коммуникация / Н.В. Крючкова. – Саратов: ИП Баженов, 2009. – 409 с.
6. Морозова Е.И. Активизация концепта лужь в дискурсе / Е.И. Морозова // *Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Каразіна*. – X., 2006. – № 725. – С. 13–16.
7. Мушкетик Л.Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців / Л.Г. Мушкетик. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2010. – 320 с.
8. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.
9. Софокл. Трагедії / Софокл; пер. з давнього. – Київ: Дніпро. – 1989. – 301 с.
10. Шейгал Е.И. Карнавализация концептов в жанре политического фельетона / Е.И. Шейгал, А.Е. Слепцова // *Человек в коммуникации : концепт, жанр, дискурс*. – Волгоград: Перемена, 2006. – С. 39–46.
11. *Deutsche Hausmärchen* / [Gesammelt von J.W. Wolf]. – Göttingen: Dieterich'sche Buchhandlung, 1851. – 439 s.
12. *Deutsche Volksmärchen* / [Gesammelt und herausgegeben von A. Merkelbach]. – Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1946. – 103 s.
13. *Deutsche Volksmärchen aus Schwaben* / [Gesammelt von E. Meier]. – Stuttgart: C.P. Scheitlin's Verlagshandlung, 1852. – 322 s.
14. *Deutsches Märchenbuch* / [Herausgegeben von L. Bechstein]. – Leipzig: Verlag von Georg Wigand, 1847. – 301 s.
15. *Kinder- und Hausmärchen* / [Gesammelt durch die Brüder Grimm]. – Düsseldorf und Zürich: Artemis & Winkler Verlag, 1995. – 845 s.

Майстренко М.И., Кирилук С.В.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

КОНЦЕПТ SCHICKSAL / СУДЬБА В НЕМЕЦКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК)

Аннотация

Статья посвящена когнитивному аспекту языка. На материале немецких народных сказок исследуется номинативное поле концепта *Schicksal / Судьба*, анализируется его ядро и периферия. Определено, что ядерная зона концепта представлена базовыми актуализаторами – лексемами *das Schicksal, das Glück / das Unglück*. На периферии находятся лексемы *der Himmel, der liebe Gott, der Weg*. Содержание концепта *Schicksal / Судьба* реализуется в таких ассоциативных гештальтах : судьба – жизнь, судьба – Высшая сила, судьба – испытания, судьба – надежда, судьба – дорога.

Ключевые слова: концепт, немецкая народная сказка, номинативное поле, ядро и периферия номинативного поля.

Maystrenko M.I., Kyrylyuk S.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

CONCEPT SCHICKSAL / DESTINY IN GERMAN LINGUISTIC VIEW OF THE WORLD (ON THE MATERIAL OF THE GERMAN FOLK TALES)

Summary

The article is devoted to cognitive aspects of language. The nominative field of the concept *Schicksal / Destiny* on the material of the German folk tales have been researched, its core and periphery are analysed. It is defined, that the basic actualizers – the lexemes *destiny, fortune / misfortune* – presents the core zone of the concept. The application of real loci and the absence of its detailed description are distinguishing features of this concept. The periphery includes the lexemes *sky, god, way*. Meaning of the concept *Schicksal / Destiny* is being implemented through associative gestalts: *destiny – live, destiny – higher power, destiny – ordeal, destiny – hope, destiny – way*.

Keywords: the concept, the German folk tale, the nominative field, the core and periphery of the nominative field.